

MOSCHEI TRANSFORMATE ÎN BISERICI ORTODOXE DUPĂ ANEXAREA BASARABIEI LA IMPERIUL RUS

Igor *BERCU*

Universitatea de Stat din Moldova

Sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului al XIX-lea a fost marcat de o largă confruntare de forțe și interese ale marilor puteri în sud-estul Europei. Un rol important în aceste confruntări l-au jucat Imperiul Otoman și Imperiul Rus. Războiului ruso-turc din 1806-1812 s-a încheiat cu semnarea Păcii de la București, în mai 1812. Ca urmare a acestui tratat, teritoriul de est al Moldovei, numit în Iași teritoriul „dincolo de Prut”, a fost anexat de către Imperiul țarist.

Noua administrație a luat o serie de măsuri care au avut ca scop consolidarea administrației țariste în noul teritoriu dobândit. O parte importantă din teritoriul anexat anterior a aparținut așa-numitului guvernământ otoman – „r0”, adică teritoriu administrat direct de către Istanbul, care a fost înființată în Moldova în timpul secolului al XV-lea – începutul secolului XVIII.

Printre problemele majore ce urmau a fi soluționate de către administrația țaristă a fost și problema statutului așa-numitelor proprietăți musulmane, care au fost înființate pe teritoriul unităților administrative otomane de-a lungul secolului.

Metodele folosite au fost simple, dar foarte eficiente. Deoarece populația aproape în întregime musulmană a părăsit teritoriul după 1812, moscheile au fost transformate în biserici ortodoxe cu aprobarea înaltului cler și a autorităților civile țariste. Pe 21 august 1813 Decretul țarului Alexandru I a oficializat existența „Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului”, care a legalizat transformarea moscheilor în biserici creștine ortodoxe, aceasta din urmă fiind una dintre principalele metode de a impune dominația spirituală rusă în Basarabia.

Cuvinte-cheie: unitate administrativă, tratatul de pace de la București, Basarabia, exarh, cetate, mitropolit, moschee.

MOSQUES CONVERTED TO THE ORTHODOX CHURCH; AFTER THE ANNEXATION OF Bessarabia BY THE RUSSIAN EMPIRE

Late 18th century – beginning of the 19th century was marked by a broad confrontation of forces and interests of the Great Powers in southeastern Europe. An important role in these confrontations has played Ottoman Empire and Russian Empire. Russo-Turkish War of 1806-1812 ended with the signing of the Peace of Bucharest on May 16/28 1812. Following this treaty, the Eastern territory of Moldavia, called in Jassy the territory “beyond the Prut River” was annexed by the Tsarist Empire.

The new administration has taken a number of measures which were aimed at strengthening the Tsarist administration in the new acquired territory. An important part of the annexed territory previously have belonged to the so-called Ottoman „re'âyâ”, i.e. territory administered directly by Istanbul which was set up in Moldavia during the late 15th century - beginning of the 18th century.

Besides the major issues that had to settle the tsarist administration, there was the issue of status of the so-called pious Muslim properties that were established on the territory of the Ottoman administrative units throughout the centuries.

The methods used were simple, but highly effective. Since almost entirely Muslim population left the territory after 1812, the mosques have been transformed to Orthodox churches with the approval of the high clergy and Tsarist civil authorities. On August 21, 1813 the Tsar's Alexander I Decree established a new „Archdiocese of Chisinau and Hotin” which legalized turning mosques into Christian Orthodox churches, the latter being one of the main methods of imposing Russian spiritual dominance in Bessarabia.

Keywords: Administrative unit, Bucharest peace treaty, Bessarabia, exarch, fortress, Metropolitan, mosques, Muslims, Orthodox Christians, Orthodox churches, ottoman „re'âyâ”, Patriarchate, Principality of Moldavia, Prut-Dniester space, Russian Empire, the Ottoman Empire.

Expansiunea otomană la nord de Dunăre în spațiul pruto-nistean în perioada sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea s-a soldat cu importante anexări teritoriale din contul Țării Moldovei efectuate de către Poarta Otomană.

Astfel, campania întreprinsă împotriva Țării Moldovei de către *sultân*-ul Bayezid al II-lea s-a soldat cu pierderea celor două cetăți – Chilia și Cetatea Albă. Imediat după cucerire, după cum relatează cronicarul turc Tursun-bei, *sultân*-ul „a numit în cele două cetăți *cadii și sangeacbei*” [5, p.78]. La rândul său, un alt cronicar turc, Așîk-paşa-zade, menționează, că după ce cade Chilia „*bisericile au fost transformate în meceturi*” [5, p.99].

A urmat numirea unui „*cadiu și s-a citit hutbe islamic*” [5, p.99]. Pe lângă bisericile transformate în moschei, de regulă cele din orașele și cetățile cucerite, în localitățile rurale au fost ridicate și unele moschei noi.

Războiul ruso-otoman din 1806-1812 și încheierea păcii de la București s-au soldat cu anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă. Tratatul de pace între Imperiul Rus și Sublima Poartă a fost semnat pe data de 16/28 mai 1812 la București de către comandatul suprem al armatei ruse, contele Mihail Illarionovici Kutuzov și marele vizir Ahmed pașa. Articolele IV și V din acest tratat stabileau divizarea în două a Țării Moldovei și răpirea de către Imperiul Rus a regiunii dintre Prut și Nistru, denumită de la acea dată în viitor Basarabia [1, p.13] (suprafață de 45.630 km²).

Articolul IV stipulează: „Prutul, de unde acest râu pătrunde în Moldova, până la vărsarea lui în Dunăre, apoi din acest loc malul stâng al acestui fluviu până la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, vor forma hotarul celor două imperii: Rusia și Turcia” [6, p.197]. Iar articolul V practic îl completează pe cel anterior, specificând: „Partea din Moldova așezată pe malul drept al Prutului este părăsită și dată Sublimei Porți, iar Înalta Poartă otomană lasă Curții imperiale a Rusiei pământurile din stânga Prutului, împreună cu toate fortărețele, orașele și locuințele care se găsesc acolo, precum și jumătate din râul Prut, care formează frontiera dintre cele două imperii” [6, p.197].

La începutul războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, administrația militară rusă de ocupație a trecut localitățile din *re'âyâ*-lele otomane și cele din Bugeacul tătarăsc în subordinea Divanului Țării Moldovei. Raptul teritorial al Basarabiei la 1812 a avut repercusiuni semnificative de perspectivă și asupra unităților administrativ-teritoriale otomane din stânga Prutului. Astfel, s-a încheiat dominația otomană în această regiune. Pentru a-și întări pozițiile în acest spațiu nou-cucerit Imperiul țarist a întreprins un șir de măsuri de ordin politic, social, economic și, nu în ultimul rând, spiritual.

După semnarea păcii de la București, 16/28 mai 1812, Poarta Otomană definitiv își pierde dreptul de a menține administrația și efectivele armate în „*re'âyâ*”-lele situate în spațiul pruto-nistrean, care s-au retras din zona respectivă la începutul războiului. Noua unitate administrativă, organizată și încorporată în Imperiul Rus, practic în totalitate a fost părăsită de populația musulmană. Conform datelor statistice ce vizează situația etnică și confesională în perioada anilor 1845-1846 în orașele Hotin, Chilia, Reni, târgușorul Șaba și județul Bender [4, f.2-11], populație musulmană și fundații ale acestora nu se atestă. Excepție face doar orașul Ismail, unde sunt menționați 25 de musulmani, 23 de bărbați și două femei [4, f.8]. Majoritatea bărbaților, circa 21, erau înrolați în diverse unități militare ale armatei ruse ce staționau în orașul Ismail; prin urmare, puteau nici să nu fie băștinași, ci recrutați din alte provincii cu populație musulmană ale Rusiei. Către mijlocul secolului al XIX-lea, acest oraș-port prezintă un centru comercial important pentru Basarabia, dar din cauza concurenței dure din partea porturilor Galați, Brăila și a orientării negustorilor basarabeni spre portul franc Odesa, Ismailul n-a îndreptățit așteptările instituțiilor imperiale și regionale.

Pe lângă probleme de ordin major, pe care trebuia să le soluționeze pacea de la București, exista și problema reglementării statutului proprietăților religioase musulmane rămase pe teritoriul ocupat de către armata Imperiului țarist [3, Fond 2, inv.1, d. 152]. Noua administrație foarte bine înțelegea că instituțiile religioase joacă un rol important în promovarea valorilor spirituale în cadrul societății. Prin urmare, pe lângă măsurile de ordin politic, economic și administrativ promovate de noua conducere, o atenție deosebită țarismul a acordat religiei și instituțiilor ecleziastice. O asemenea politică exemplară se încadra în ideea pe care și-a asumat-o Imperiul Rus, de protecție a creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman. Semnarea ucazului țarului Alexandru I, pe data de 21 august 1813, prin care se înființa noua „Arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului” [7, p.225], care cuprindea Basarabia, întreaga gubernie a Chersonului, vechea Ucraină a Hanului, poate fi concepută ca o exprimare hotărâtă a acestei politici.

În perioada lunilor noiembrie-decembrie 1806 unitățile militare ruse au ocupat cetățile Hotin, Bender, Akkerman, Chilia și Ismail. Garnizoanele otomane capitulează, deși în anumite cazuri puteau face față asediului armatei ruse. Pe 23 noiembrie 1806 „generalul Meiendorf s-a apropiat de Bender. Deoarece trupele sale nu dispuneau de artilerie grea, armata rusă nu era în stare nici să asalteze, nici să bombardeze cetatea. Dar comandamentul cetății, fiind lipsit de voință, cum numai a aflat despre apropierea rușilor de Bender, îndată a și trimis un parlamentar cu propunerea de a preda cetatea în caz dacă i se va permite garnizoanei să plece la Ismail. Generalul Meiendorf a acceptat această condiție” [9, p.24]. Capitulara și retragerea garnizoanelor otomane din cetățile bazinului pruto-nistrean în dreapta Dunării a fost urmată și de un exod masiv al populației musulmane din această regiune.

Proprietățile imobile ale musulmanilor în majoritatea cazurilor trec în administrare autorităților militare ruse. Din cadrul acestora făceau parte și moscheile, care pe parcursul perioadei sfârșitul secolului XV-lea – secolul al XVIII-lea au fost transformate din biserici în moschei sau nou-întemeiate în unitățile administrativ-teritoriale otomane situate pe teritoriul Țării Moldovei. De regulă, moscheile cu un rang mai înalt ca importanță se construiau în interiorul cetăților otomane, iar acestea se completau cu cele construite în suburbii. Cifra moscheilor construite în cetăți sau suburbii varia de la una până la trei.

Una dintre primele moschei transformate în biserică ortodoxă cu hramul *Acoperemântul Maicii Domnului* este cea din comuna Ursoaia, județul Tighina. Acest fapt este confirmat de scrisoarea trimisă Mitropolitului și Exarhului Moldovei, Țării Românești și al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, de către preotul Marco Popovski, pe data de 12 octombrie 1808 [2, f.1]. Preotul din comuna Ursoaia aducea la cunoștință că „deși în acea localitate este un număr mare de locuitori de credință ortodoxă, dar biserică nu au, iar prin aceasta sunt lipsiți de posibilitatea de a asculta cuvântul domnului. Ridicată acolo și rămasă după turci moscheea, fiind o construcție solidă, e convenabil s-o transformăm în biserică” [2, f.1].

Prezintă interes faptul că, la cel moment, asemenea responsabilități Exarhul Moldovei Gavriil Bănulescu-Bodoni nu le lua de sine stătător. Preasfinția Sa se adresează președintelui Divanurilor Moldovei și Valahiei, Serghei Serghievici Kușnikov, după permisiunea de acceptare și susținere a inițiativei preotului Marco Popovski, cu atât mai mult că „necesarele obiecte de cult, sacristia și cărțile enoriașii se obligă să le procure rapid” [2, f.1]. Demersul efectuat a găsit o susținere totală din partea administrației țariste. Președintele Divanurilor Moldovei și Valahiei n-a ezitat să-l înștiințeze pe Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni că „cea ce se referă la o posibilă transformare, rămasă după turci, în satul Ursoaia din raiaua Bender, moscheii într-o biserică parohială pentru cei ce mărturisesc credința ortodoxă, este dată prescripție Divanului (moldovenesc), ca construcția moscheii să fie pusă la dispoziție pentru ceruta folosință în deplină și nerestricționată utilizare a clădirii, la dispoziția administrației spirituale locale” [11, p.90].

Una dintre cele mai puternice cetăți construite de către Poarta Otomană pe teritoriul Țării Moldovei „din ordinul lui Soliman” [8, p.10] a fost cetatea Bender. Aici au fost concentrate și dislocate importante trupe otomane, pentru a ține sub control instituția domniei, dar care servea totodată și un avanpost pentru desăvârșirea expansiunii otomane spre nord și nord-est. Pe parcursul timpului turcii au construit în cetate mai multe moschei.

Într-o descriere a Basarabiei efectuată de Pavel Svinii, consilier de stat al Rusiei țariste, datată cu ziua de 1 iunie 1816, acesta susține că până la ocuparea de către ruși a cetății Bender, 24 noiembrie 1808, în fortăreață existau „3 geamii turcești, dintre care una este transformată în biserică rusească în numele sfântului cneaz Alexandr Nevski, iar celelalte – în magazii” [10, p.297]. Biserică *Sf. Alexandru Nevski* a fost prefăcută dintr-o geamie în „1807 cu străduința protoiereului Ștefan Șamraevski” [8, p.32], care a „primit binecuvântarea prealuminatului mitropolit ieșean Veniamin” [8, p.32].

În luna august 1809 locuitorii orașelului Tomarova scriau Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni că „în orașul Tomarova până la moment nu există o biserică creștină” [11, p.90], deoarece aceste locuri erau stăpânite de vrăjmașii neamului lui Hristos, iar acum, când turcii au fost izgoniți, orașenii și-au propus să ridice o biserică de piatră și chiar au adunat o anumită sumă de bani. Totodată, se atenționează că în Tomarova există o geamie părăsită de către turci și rugămintea este ca Preasfinția Sa să binecuvânteze repararea și transformarea respectivei geamii împreună cu minaretul său în biserică creștină, iar banii adunați vor fi folosiți pentru înfrumusețarea noului lăcaș.

Pe data de 4 august 1809 în orașelul Reni a avut loc „sfințirea” bisericii *Ioan Botezătorul*. Și în acest caz localnicii au fost susținuți atât de către Exarhul Moldovei, Țării Românești și al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, dar și de președintele Divanurilor Moldo-Valahiei, senatorul S.S. Cușnicov.

Conform unui inventar intitulat „Raportul protoiereului Fiodor Maleavinskii despre permisiunea sfințirii în orașul Ismail moscheii în biserică și despre numire în ea a preotului Fiodor Glyzin” [11, p.91] din 11 martie 1810, moscheea turcească din această urbe a fost transformată în biserică ortodoxă cu hramul *Înălțării Domnului*.

În ceea ce privește ținutul și orașul Chilia, sunt atestate mai multe exemple de transformare a moscheilor turcești în biserici ortodoxe aflate în subordinea Patriarhiei Ruse. O primă sursă relevantă în acest sens este inventarul nr. 58 datat cu data de 15 aprilie 1810, care conține „raportul protoiereului Fiodor Maleavinskii despre permisiunea de a transforma în orașul Chilia moscheea în biserică” [11, p.92]. În același an protoiereul Fiodor Maleavinskii transformă moscheea turcească din cetatea Chilieii în biserică ortodoxă cu hramul *Adormirii Maicii Domnului*.

Cu toate acestea, în anul 1813 Societatea negustorilor și micii burghezii maloroși, prin intermediul protoiereului Fiodor Maleavinskii, se adresează Preasfințitului Dimitrie (Sulima) cu rugămintea ca una din cele trei moschei turcești, care se aflau la periferia orașului Chilia și erau folosite la acel moment în calitate de spitale, să fie transformată în biserică cu hramul *Acoperământul Maicii Domnului*. Motivul invocat servea faptul că la biserica *Adormirii Maicii Domnului* din cetate era departe de mers, în special pentru priveghi pe timp de noapte. Pe lângă aceasta, pe timp de noapte porțile cetății se închideau.

Astfel, reprezentanții respectivei Societăți propuneau ca moscheea turcească ce se afla în centrul pieței de la periferia orașului să fie transformată în biserică ortodoxă și să fie transferat în ea clerul creștin din biserica cetății. Un argument în plus pe care îl invoca protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens era faptul că din cauza ordinii instituite în cetate preotul este lipsit de posibilitatea de a-i împărtăși în timp de noapte pe cei care brusc se îmbolnăveau. În privința transferului tuturor obiectelor de cult din biserica cetății în noul locaș de cult ortodox protoiereului nu era de acord cu locuitorii Chilieii. După părerea lui, biserica ortodoxă din cetate trebuia păstrată pentru „militari și preoții regimentului” [11, p.95] dislocați în cetate.

Drept rezultat al acestei intervenții din partea Societății negustorilor și micii burghezii, dar și al poziției luate de protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens, Preasfinția Sa Dimitrie (Sulima) printr-o rezoluție a poruncit pe data de 5 februarie: „Biserica *Adormirii Maicii Domnului* în cetate să rămână așa cum este, iar pentru cei care locuiesc la periferie se dă binecuvântare să fie sfințită moscheea și transformată în biserică cu haramul *Acoperământul Maicii Domnului*” [11, p. 95].

De regulă, procesul transformării moscheilor turcești în biserici ortodoxe în fostele „*re'âyâ*”-le otomane constituite pe teritoriul Țării Moldovei pe parcursul secolelor era susținut atât de noile autorități ecleziastice, cât și de administrația țaristă. În cazul bisericii cu hramul *Acoperământul Maicii Domnului* din Chilia au apărut anumite disensiuni între cele două componente.

Tentativei de executare de către protoiereul Fiodor Maleavinskii a rezoluției semnate de Preasfinția Sa Dimitrie s-a opus șeful poliției din Chilia. Argumentul invocat era faptul că cele trei moschei turcești ce se aflau în suburbiile Chilieii au fost transformate: una în arsenal, a doua în spital, iar cea de a treia în club. Șeful poliției orașenești a fost susținut de comandatul cetății Chilia, general-maiorul I.Hartingh.

A fost necesară intervenția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca pe data de 1 octombrie 1813 protoiereul Fiodor Maleavinskii să sfințească clădirea fostei moschei turcești, care a fost transformată în biserică ortodoxă cu *Acoperământul Maicii Domnului*.

Lăcașe de cult musulmane existau nu doar în așezări de tip urban și cetăți, dar și în cele rurale. În acest sens este relevant exemplul moscheii din satul Galilești. În aprilie 1811 locuitorii din trei sate: Galilești, Zolocari și Izamsait din ținutul Chilieii se adresează cu o cerere către autoritățile Dicasteriei Exarhale a Moldovei de a transforma moscheea din satul Gălilești în biserică ortodoxă. Totodată, sătenii se obligau că după ce moscheea va fi sfințită ei o vor asigura cu toate cele necesare pe cont propriu. Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni pe acest demers a pus următoarea rezoluție: „... moscheea cu cunoștința guvernului civil să fie transformată în biserică și sfințită” [11, p.92]. Dicasteria Exarhală a emis un ucuz protoiereului Fiodor Maleavinskii de a susține inițiativa benefică venită din partea locuitorilor acestor sate, iar preot în noua biserică se preconiza a fi trimis Nicolai Bilinski.

Prezintă interes faptul că după ce moscheea turcească din satul Galilești a fost transformată în biserică, iar preot în noul locaș de cult a fost numit Nicolai Bilinski, între credincioșii bisericii cu hramul *Adormirii Maicii Domnului* și părinte s-au creat divergențe serioase. În anul 1813 sătenii au inițiat un proces împotriva Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii și preotului Nicolai Bilinski. Creștinii acestei biserici îl învinuiau pe preot de faptul că a adus prejudicii serioase bisericii cu buna știre a Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii sub oblăduirea cărui se aflau. Drept prejudiciu era invocată procedura vinderii vitelor, jertfite de sătenii creștini pentru procurarea obiectelor de cult și a celor necesare pentru a dota biserica. Vitele sătenilor erau vândute la un preț redus de către părintele Nicolai Bilinski pe piața Chilieii, tot celor care au jertfit aceste vite în folosul comunității bisericești.

La începutul anului 1813 locuitorii satului Hasanspahi din ținutul Chilieii cer permisiunea de la Preasfinția Sa Dimitrie, episcopul-vicar de Bender și Akkerman, de a sfinți fostul lăcaș de cult musulman și de a-l transforma în biserică cu hramul *Sfântului Arhanghel Mihail*. Fără să primească acceptul autorităților laice, locuitorii acestui sat au împodobit această clădire, au cumpărat cărți și obiecte de cult; plus la aceasta, au adunat 300 de lei pentru cele trebuincioase. Ei erau încrezuți că Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în totalitate

va susține această inițiativă, deși procedura de transformare a clădirilor fostelor moschei turcești în biserici ortodoxe necesită prezentarea unui certificat de la autoritățile laice. Cu toate acestea, pe data de 20 februarie 1813 biserica cu haramul *Sfântului Arhanghel Mihail* a fost sfințită.

Procesul transformării moscheilor turcești în biserici ortodoxe din Basarabia a fost unul amplu și ireversibil. Acest fenomen în totalitate și-a găsit sprijinul atât din partea autorităților laice, cât și a celor ecleziastice, instituite în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus în 1812. El perfect se înscria în politica de dominație spirituală a populației locale promovată de către autoritățile țariste.

Bibliografie:

1. ARBORE, Z. *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Chișinău: Museum, 2001.
2. *Arhiva Națională a Republicii Moldova*. Fond 1, Cancelaria guvernatorului Basarabiei, inv.1, d. 442.
3. *Arhiva Națională a Republicii Moldova*. Fond 2, Cancelaria guvernatorului Basarabiei, inv.1, d. 152.
4. *Arhiva Națională a Republicii Moldova*. Fond 2, Cancelaria guvernatorului Basarabiei, inv.1, d. 5064.
5. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*. Vol. I. București: Editura Academiei, 1966.
6. MUȘAT, M., ARDELEANU, I. *De la statul geto-dac la statul român unitar*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
7. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea moldovenească, 1991.
8. POȘTARENCO, D. *Din istoria Tighinei*. Chișinău: Universitas, 1992.
9. АНДРИАНОВ, Л.М. *Русско-турецкая война 1806-1812 гг.*, том. I. С-Пб, 1885.
10. СВИНЬИН, П.П. Описание Бессарабской области. В: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Том VI. Одесса, 1867, с.173-349.
11. ХАЛИППА, И. Мечети, превращенные въ церкви въ пределахъ Бессарабии (1808-13 г.г.). В: *Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной комиссии*. Том первый. Кишинёв, 1900, с.89-96.

Prezentat la 25.04.2015